

OUDE SCHAVEN.

Het Friesch Museum heeft dezer dagen een van die aardig versierde schaven ten geschenke gekregen, die vroeger de trots uitmaakten van iederen kundigen timmerman. De groote meerderheid van deze schaven is verloren gegaan, doch er zijn, waarschijnlijk omdat ze versierd waren, toch nog wel een vrij groot aantal van bewaard gebleven, zoodat zich in de collecties van het Friesch Museum en die van mij zelf een twintigtal van dergelijke versierde schaven bevinden, allen in Friesland verkregen en van Friesche timmerlieden of schrijnwerkers afkomstig.

Van de andere timmermansgereedschappen, als boren, zagen, hamers, beitels, drevels, enzoo-voorts, zijn maar zeer weinig antieke exemplaren bewaard gebleven en bevinden zich dan ook zoo goed als geene in het Friesch Museum.

Op het uiterlijk te oordeelen zou de nu verworven schaaf dus niet zoo'n bizondere aanwinst vormen, ware het niet, dat juist van deze schaaf de geschiedenis van zijn bijna tweehonderdjarig bestaan nog kon worden gereconstrueerd.

De laatste eigenaar er van, de oproeper W. Kaspersma te Dantumawoude, die mij dit stuk ter hand stelde, wist er n.l. de verschillende eigenaren van op te geven en inderdaad bleek de schaaf dan ook met de monogrammen van al die eigenaren gebrand te zijn. Zij draagt het jaartal 1737 en is zeker in dat jaar vervaardigd door Douwe Hiddes, die mogelijk toen Meester-Timmerman is geworden en die volgens de familie-traditie te Molenend onder Oenkerk zijn bedrijf uitoefende. Van dezen ging de schaaf over op zijn zoon Hidde Douwes, die blijkbaar in het midden van de 18de eeuw dit bedrijf op dezelfde plaats uitoefende.

De kleinzoon van den eersten eigenaar, met name Douwe Hiddes Zijlstra, werd op 14 Maart 1798 nog wel onder Oenkerk geboren, doch vestigde zich later als Meester-Timmerman te Veenwouden. Waarschijnlijk zal de achternaam Zijlstra, voor zoover zij dien niet eerder gevoerd hebben, in den Franschen tijd zijn aangenomen.

De eigenaar in het vierde geslacht van onze schaaf was Wijbe Douwes Zijlstra, die van Veenwouden naar Dantumawoude ging en daar naast het timmermansvak de functie van oproeper en taxateur vervulde. Van deze laatste is de schaaf achtereenvolgens overgegaan op Enne Cornelis Kaspersma, Wijbe Douwe Ennes Kaspersma en Enne Wijbes Kaspersma, grootvader, vader en zoon, die elkaar in den loop van de 19e eeuw zijn opgevolgd in het vak van timmerman en oproeper-taxateur te Dantumawoude.

Ook het ijzer van de schaaf is van een monogram voorzien en wel van een gekroonde A.F. Blijkbaar zijn dit de voorletters van een smid, mogelijk een Faber, het Latijnsche woord, dat in de Middeleeuwen speciaal den „smid" aanduidde en daarom in vroegere dagen door vele smeden als naam is aangenomen. Waar de ijzers vooral aan slijtage onderhevig waren, zijn deze gewoonlijk van jongeren datum dan het houten gedeelte van de schaaf.

Bij naziening van de andere antieke schaven van de voormelde collecties bleken deze ook allen meerdere brandmerken van vroegere eigenaren in het houten gedeelte te bezitten, een enkele W. Everssen voluit, doch overigens alleen in voorletters. Van de oudere ijzers was één geteekend met den naam F. Rasch, de overigen alleen met monogrammen, terwijl de nieuwere blijkbaar van buitenlandsche staalfabrieken „Peugot frères" e.a. afkomstig waren.

Een hiervan draagt den naam J. Nooitgedacht & Zn. te IJlst met het jaartal 1865.

Wil men iets naders van de oude schaven weten, dan is men aangewezen op de oude encyclopedieën. waarvan speciaal die van Diderot en d'Alembert tusschen de jaren 1751 en 1772 verschenen, alle handwerken tot in de kleinste onderdeelen omschrijft en afbeeldt.

Het exemplaar van dit standaardwerk in de bibliotheek van het Princessehof omvat niet minder dan 35 deelen groot folio, waarvan 11 deelen de in kopergravure uitgevoerde platen bevatten. Wij vinden daar ook de verschillende soorten van schaven afgebeeld, als de gewone schaaf „Rabot”, de Roffelschaaf „Riflard”, de Reeschaaf „Varlope”, de Ploegschaaf of zolderploeg „Bouvet”, de sponningschaaf „Guillaume”, de Kraalschaaf of Holle blokschaaf „Mouchette (S)” en de Lijstenschaaf „Feuileret”.

Vrijwel al deze soorten zijn in de bovengenoemde collecties vertegenwoordigd.

't Is typisch dat de Fransche en de Hollandsche benamingen niets op elkaar gelijken en dan ook zeker beide op verschillende oudere benamingen teruggaan.

Het instrument zelf is dan ook zeker van heel ouden datum. Het Friesch Museum bezit in zijn archaeologische collectie een uit een terp afkomstige zeer kleine schaaf van been.

Dat de schaaf in Romeinsche tijden reeds bekend was, kan blijken uit een gedenkstuk, bewaard in de Vatikaansche Bibliotheek, een drinkschaal gevonden in de Catacomben te Rome.

Deze drinkschaal uit vroeg-Christelijke tijden geeft de afbeelding van een Romeinschen timmerman of schrijnwerker met rondom verschillende afbeeldingen van werklieden in zijn beroep.

Achtereenvolgens zien wij den werkman het hout met een spanzaag doorzagen, het daarna met een platte bijl bekappen, er vervolgens met een drillboor gaten in boren, er met een beitel en hamer gaten in slaan om het ten slotte met een lange schaaf, geheel van denzelfden vorm als onze 18e en ook de 19e eeuwse reeschaaf, glad te schaven.

't Omschrift van de schaal is slechts gedeeltelijk bewaard gebleven, doch wij treffen er toch nog op den naam „Dedalus”, waaruit blijkt dat de, reeds tot het Christendom bekeerde, Romein uit de eerste eeuwen van onze jaartelling nog de mythische schutspatroon, die zijn heidensche beroeps-genooten als zoodanig vereerden, niet had afgezworen.

't Doel van de drinkschaal wordt verder nog verduidelijkt door den in het Grieksch gestelden heildronk: „drink en leef”.

Zoodra de Christelijke kerk echter vasten voet kreeg en hare statuten tot ontwikkeling kon brengen, werd de oude schutspatroon door twee Christelijke heiligen vervangen.

Joseph en Amandus, vooral Joseph, de man van Maria en de vader van Jezus, die zelf het timmervak had uitgeoefend, werd de schutspatroon van de timmerlieden bij uitstek. Middel-eeuwse afbeeldingen van timmerlieden zijn er vele tot ons gekomen. Een van de oudste zal wel zijn de door het bijschrift „Carpentarius” als een timmerman aangeduide figuur, aan een van de kapiteelen van de San Marco te Venetië.

Ook de smid vond hier een plaatsje en zelfbewust en fier op zijn ambacht werd er het Latijnsche opschrift bij geplaatst: „Faber Sum” (Ik ben de smid). Deze afbeeldingen gaan nog terug tot de vroege Middeleeuwen. Zeer geliefde voorstellingen, die ons den timmerman in zijn vak laten zien, zijn afbeeldingen van de Heilige Familie, waarbij Maria gewoonlijk aan het weven is of het Kindeke Jezus op haar schoot heeft en de vader Joseph zijn timmermansvak uitoefent.

Vijftiende en zestiende eeuwsche voorstellingen van den Meester van Flémalle, Veit Stosz, Albrecht Dürer, Jean Bourdichon, Bernhard Strigel en vele andere meesters zijn ons bekend.

Verrassend mooie naïeve tooneeltjes worden daarbij gegeven. Nu eens is vader Joseph bezig muizenvallen te maken en ten verkoop aan te bieden en boort hij daarvoor gaten in een plank, een ander maal bewerkt hij grootere stukken hout. Voor ons doel het meest interessant zijn die, waarbij hij met een schaaf bezig is Gothiek-kisten en andere meubelen te bewerken. Een buitengewoon instructieve afbeelding van Jean Bourdichon uit omstreeks 1500 wordt op de fotopagina van dit nummer afgedrukt.

Doch genoeg voorbeelden om te bewijzen, dat de timmermans- en schrijnwerkersgereedschappen en zijn werkwijzen van de eerste eeuwen onzer jaartelling af tot in onze dagen in hoofdzaak gelijk gebleven zijn en dat het handwerk zeker meer dan 20 eeuwen aaneen van vader op zoon is overgeërfd, totdat.....?

Ja, totdat in onzen tijd het handwerk, niettegenstaande onze mooi ingerichte ambachtsscholen en andere min of meer kunstmatige hulpmiddelen gevaar loopt te worden doodgedrukt door de machine en de hoe langer hoe volmaaktere werking daarvan door de alom verkrijgbare elektrische kracht.

Wij kunnen dat betreuren, wij zullen het echter hebben te aanvaarden, doch daarmee is ook de plicht van het Museum geboren om van dit weldra tot geschiedenis geworden ambacht te redden wat nog te redden zal zijn.

Een opwekking aan de Friesche handwerkers, de timmerlieden, de schrijnwerkers, de wagenmakers, de scheepsbouwers, de zilversmeden, de klokmakers, de smeden, de tinnegieters, de koperslagers, de kuipers, de zadelmakers, de leerbewerkers, de glaszetters, de hoefsmeden, de metselaars, de steenhouwers, de boekbinders[,] de kleermakers, de schoenmakers en zoovele andere ambachtslieden, die ik niet alle kan opnoemen, om hunne werkplaatsen eens na te zien of er in een of ander verborgen hoekje nog niet een ouderwetsch en niet meer gebruikt werktuig, model of werkteekening staat of ligt, dat daar geen nut meer doet, doch in het Friesch Museum gaarne bewaard wordt, is hier, dunkt mij, wel op haar plaats. Het Friesch Museum zal gaarne deze voorwerpen in ontvangst nemen en voor het nageslacht bewaren.

Ik hoop dat er zoo vele verschillende oude werktuigen, modellen, werkteekeningen of andere voorwerpen naar aanleiding van dit artikel binnenkomen om een veilige bewaarplaats te vinden, dat ik een volgende maal nog eens de gelegenheid krijg om ook van de oude geschiedenis der andere ambachten wat te schrijven.

NANNE OTTEMA.

Leeuwarder Courant
28-01-1933

Oude Ambachten.

Illustratie bij het artikel „Het timmermansvak en de andere oude ambachten” in het Vijfde Blad.